

pozorování. Zajímavým pochodem je tzv. „nevědomá početní služba“ (unconscious computing service). Aniž to vědomě zvažujeme nebo chceme, sčítáme libosti a nelibosti pojící se s určitými situacemi a na základě toho mimoděk hodnotíme nové situace, zvažujeme postupy, volíme strategie. Nevědomé momenty při učení se pojímům zaujaly již ve dvacátých letech C. L. Hulla a později Smoka a další. Pravý obsah, respektive význam slova, zejména hovorového, nedovedeme vždycky podat; zpravidla se jedná o produkt a sklad neuvědomělých emocí, postojů, zkušeností, apod. Teprve dodatečná reflexe a analýza se snaží fixovat významová jádra slov.

Důležitým příspěvkem k pochopení nevědomých momentů v morálních soudech a v genezi sociálních norem je dílo J. Piageta. Tento autor upozornil na důležitý moment, kterým je bezděčný přesun od zcela subjektivního vidění a posuzování situace k vidění a posuzování jakoby ze situace partnera. Socializovaný jedinec tedy provádí bezděčné soudy za sebe i za druhého a na tomto základě se teprve dpracovává adekvátního diskurzivního vyrovnání se situací. Také zde je uvědomění až důsledkem sekundární reflexe, možné teprve až po značné míře autoreflexivní kultivace umožněné kulturou a civilizací.

Při celkovém hodnocení knihy nelze nedomyslit všechny výhrady, které jsem naznačil již v předcházejících částech této recenze. Shrnu bych je asi v tom smyslu, že kniha přes veškerou široce založenou vzdělanost trpí jistým diletantským eklekticismem. Autor je orientován převážně sociálně psychologicky, se snahou o sociologické vyústění problematiky. Psychologické a sociálně psychologické pasáže (a je jich naprostá většina) jsou sice bohaté co do rozmanitosti citovaných zdrojů, avšak necitlivé co do jemnosti a složitosti pozadí a výstavby uváděných teorií, pojmů a hypotéz. Souvisí to ostatně se základním autorovým postojem: dokázat obecnou hypotézu univerzálního působení nevědomí na sociální chování. Obecnosti pojetí a traktování této hypotézy padají posléze za oběť právě ty nejjemnější (a vědecky nejcennější) aspekty použitých pramenů. Tím se práce stává spíše enumerativním expozé s tvrdošíjným vyhledáváním příležitostí pro dokládání téže obecné teze než skutečně tvořivým pokusem.

Přes tyto vážné pochybnosti a výhrady stojí kniha O. Machotky za četbu. Cenné a zajímavé zůstává to, že autor shrnul rozsáhlou oblast literatury (dnes ovšem již spíše klasické než moderní) a převedl ji na společného jmenovatele svého zájmu.

Zdeněk Helus

Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964

Ed. by W. Bright, Mouton, The Hague 1966, 324 s.

Mezi dvaceti pěti účastníky sociolingvistické konference, která se konala v květnu 1964 v Los Angeles a v Lake Arrowhead, jsou

sice většinou jazykovědci mimo Spojené státy nepříliš známí, avšak jejich třináct přednášek, publikovaných s namnoze obsáhlou diskusí, jakož i systemizující úvod Brightův v mnohém otevírají výhledy tak nové, že považujeme za vhodné seznámit s touto publikací i čtenáře našeho časopisu. Jak správně vystihuje záložka, má nový termín sociolingvistika, ražený paralelně k termínům etnolingvistika a psycholingvistika, vyjádřit „rostoucí povědomí o nerozlučných vazbách, které existují mezi společenskou a jazykovou strukturou, mezi společenskými a jazykovými procesy“. Brightův úvod, nazvaný *O dimenzích sociolingvistiky*, vychází z faktu, že v podstatě neexistují nezávislé variace (free variations) v jazyce a že vlastně všechny relevantní prvky jazykové různosti jsou tak či onak korelovány s funkčními nebo vývojovými rozdíly ve společenské struktuře. (Analýza variability systémů se dnes vůbec stává jedním z centrálních problémů empiricky orientované jazykovědy.) Činitele podmiňující jazykovou různost můžeme shrnout do sedmi okruhů, z nichž prvé tři odpovídají základním konstitučním elementům jazykové komunikace (srov. výklad J. Krause a J. Průchy, Sociologický časopis, ročník 1, 1965, 684n.), tj. okruhu faktorů mluvčího — pisatele (sender), posluchače — adresáta (receiver) a kolektivní normy — kódu (setting). Závažné je dále rozlišení faktického jazykového úzu a představ mluvčích o něm (folk-linguistics), jakož i kvantitativních dimenzí různosti spjatých s problémem protikladu jazyk—dialekt, a konečně i dimenze aplikace sociolingvistických poznatků, vedoucí dnes především k tzv. jazykovému plánování. Naproti tomu dimenzi synchronie — diachronie, uvedenou v tomto výčtu na čtvrtém místě, bychom vyradili, protože nejde o záležitost jen sociolingvistickou, nýbrž o dvojí možné zaměření studia ve společenských vědách vůbec.

Příspěvek H. M. Hoenigswalda (University of Pennsylvania), *A Proposal for the Study of Folk-linguistics*, poukazuje na plodnost zkoumání nevědeckých pojmů spjatých s užíváním jazyka, jeho analýzou a hodnocením u neškolených mluvčích. Podobně jako například lidové znalectví rostlin pro vědeckou botaniku, mohou i lidové představy o jazyce odhalit leccos závažného nejen pro lingvistickou teorii, ale i pro „národní psychologii“ (proč například neměli Řekové zvláštní výraz pro „slovo“?). Spolu s diskusním příspěvkem Haugenovým soudím, že běžné jazykově hodnotící reakce, na něž obraceli lingvisté pozornost už dávno, se musí stát primárním studijním materiálem pro teorii jazykové kultury (srov. dnes například v sovětské jazykovědě studie Švarckopfovy).

J. J. Gumperz (Berkeley, California), známý řadou sociolingvistických studií z Indie, se pokouší v stati *On the Ethnology of the Linguistic Change* analyzovat na příkladu částečné koexistence knižního severonorského bokmalu a místního nářečí v jiho-

norské obci Hemnesberget sociální faktory postupující celonárodní jazykové standardizace. Zatímco dřívější jazykověda tu přestávala na vylíčení historie šíření, zániku a střídání jednotlivých útvarů, resp. z druhé strany na stanovení jejich abstraktní jazykové struktury, bude třeba po způsobu v studii naznačeném kvantifikovat a posoudit vzájemné vztahy jednotlivých diferenčních variabilních prvků v projevech ze všech typických jazykových prostředích a kontaktů uvnitř dané society. Tam, kde jde o dvoujazyčnost a vícejazyčnost resp. vícenářečnost v různých objektivních společenských normovaných stylech projevu (spojenou s tzv. „jednacím střídáním kódů“ — *transactional switching*), může jazyková různost přetrvávat vcelku bez omezení. Jestliže naopak se diferenční prvky projevují promiskue jako součást „osobního střídání kódů“, zvláště v intimnějších projevech uvnitř menších, relativně uzavřených informačních okruhů, svědčí to o probíhajících posunech v jazykovém chování dané society jakožto částečným odrazu sumární jazykové změny.

E. H a u g e n (Harvard), známý autor studií o vývoji koloniální norštiny v USA, se poslední dobou zabývá především aplikaci sociolingvistických studií na jazykovou politiku (srov. knihu *Language Conflict and Planning*, Cambridge, Mass., 1967). V našem sborníku rozvádí některé aspekty této disciplíny v článku *Linguistics and Language Planning*. Většina lingvistů minulého století usoudila v zásadě správně, že jazykověda nepředpisuje jazykové zákony, nýbrž je jen popisuje, a v tomto duchu pracovala převážně i jazykověda 20. století. Celá široká oblast jazykové kultury, především pak standardizace a kodifikace spisovných jazyků, je však přece jen součástí společenského snažení, do kterého má co nejvíce zasahovat právě dobře poučená jazykověda (v našem prostředí vyznívá tato teze mnohem samozřejměji než donedávna v Americe). Haugen rozlišuje primární, sekundární a terciární jazyková společenství — první je relativně homogenní prostředí užívající téhož idiomu, druhé je dáno souborem částečně navzájem srozumitelných útvarů, třetí pak útvary vzájemně zcela nesrozumitelnými (příklady: 1. Island, 2. Anglie, 3. Švýcarsko). V třetím případě je třeba se starat o jazyk mezinárodní nebo pomocný. Řada národních obrození 19. století byla zároveň obrozeními jazykovými, přičemž docházelo i přímo ke konstituci nových spisovných jazyků. Podobné procesy nové integrace probíhají dnes v arabském světě, na africkém kontinentě, v Indii. Hlavní těžisko jazykového plánování leží tedy v okruzích národní a státní politiky (viz například i oživený zájem o jazykové otázky na Slovensku, ale i jinde ve slovanském světě): jsou zde ovšem i celky subnacionální (Welšané) a transnacionální (Židé), které mají jazykové problémy stejného řádu a musí si je řešit bez oficiálních mocenských institucí (u nás se to týká zvláště Cikánů). Pokud jde o jazykové reformy, má se vždy přihlížet k racionální efektivnosti zaváděných změn k dlouhodobé

perspektivě, ale i k snadné naučitelnosti. Nejprostší strategií je uvádět změny v život prostřednictvím základních škol.

R. I. M c D a v i d (Chicago) uvádí v článku *Dialect Differences and Social Differences in an Urban Society* neoddiskutovatelný fakt, že v třídní společnosti s řadou skupinových zájmů musí existovat i příslušné třídní ukazatele (class markers) v jazyce. V USA jde vedle ukazatelů vzniklých pestrrou kolonizační historií hlavně o protiklad mluvy měst a venkova (na to se zaměřují i výzkumy pro americký lingvistický atlas), ve městech pak zvláště o charakteristické rysy v řeči černochů. Jako „mikrokosmos“ sociálních diferencií v jazyce se uvádějí příklady z městečka Greenville (Ohio), jako „makrokosmos“ příklady z Chicaga, které autor sám dále studoval. V závěru se podávají implikace pro řízení jazykové politiky (*linguistic engineering*): kromě sbírání dat, kterých je pořád málo, je třeba usilovat o převýchovu a odstranění společenských předsudků, které mnohdy vedou až k tomu, že se diferenční jevy plynoucí z rozdílné sociální zkušenosti hodnotí jako mentální, ba i morální defekty.

W. L a b o v (Columbia University, New York), autor vynikající studie o sociální stratifikaci angličtiny v New York City (viz naši recenzi v Slově a slovesnosti 29, 1968, 197n.), rozvádí ve sborníku jeden ze základních poznatků svého výzkumu newyorštiny pod názvem *Hypercorrection by the Lower Middle Class as a Factor in Linguistic Change*. Po druhé světové válce se v New Yorku začalo rychle šířit vyslovované *r* po samohláskách (výslovnost *first flór*). Tato nová prestižní norma se však neprosazuje pouhým postupem času po generacích, resp. vzestupně podle míry vzdělání a sociálního statusu mluvčích, nýbrž nejmarkantněji „hyperkorektně“ v nižší střední třídě, jejíž příslušníci aspirují na společenský vzestup. Mechanismus šíření jazykových změn se zdá mít v této okolnosti jednu z nejsilnějších vzpruh. Podobně analyzoval Labov v citované práci ještě další příznakové proměnlivé hlásky. Jednotlivým variantám byla přidělena číselná hodnota (fonologický index) a na základě statistiky jejich výskytů byla pořízena řada stratifikovaných grafů daného jevu, ukazujících jejich generační, profesionální, etnické, stylové a jiné rozložení. Labovova stať je závažná rovněž po stránce metodiky výzkumu. Analyzovaný materiál byl (podobně jako u Gumperze) získán přímo v terénu důmyslně zkomponovanými řízenými rozhovory, v nichž se objevují jak různé styly projevu, tak hodnocení ze strany mluvčích. Neméně poučné jsou provedené hodnotící testy.

V dalších dvou příspěvcích je podána sociolingvistická analýza na materiálu indiánských jazyků. D. Hymes (University of Pennsylvania) srovnává v článku *Two Types of Linguistic Relativity* vztah kulturních a jazykových strukturních typů na rozdílném postupu akulturace dvou indiánských kmenů. Ze srovnání autor soudí na paralelismus

mezi kulturními a jazykovými fenomény v aspektu strukturálním i procesuálním. V diskusi však bylo právem upozorněno na to, že Whorfova hypotéza, podle níž je mediem jazyka spoluvytvářeno kvalitativně různé myšlení a světový názor, ani těmito vývody potvrzena není.

J. L. Fisher (Tulane University) se pustil příspěvkem *Syntax and Social Structure* na půdu neméně nejistou; i při širokém chápání syntaxe (do níž zahrnuje i celou výstavbu jazykových projevů) však v podstatě zůstal v okruhu srovnávání rozdílných jazykových faktů u dvou indiánských kmenových skupin, aniž by docházel k podobných spekulativním závěrům jako škola Marrova, postulující svého času přímou závislost syntaktických stadií vývojových na společenských formacích.

Na materiálu středoafriického jazyka sango zkoumá „anulující“ prestižní faktory mezi mluvčími tohoto kreolizovaného útvaru řadou testů W. J. Samarin (Hartfordova nadace). V řečové praxi zde zpravidla dochází k naprosté toleranci i velmi nápadných odchylek od průměru; ve vztahu k svému vlastnímu povědomí jsou naopak mluvčí netolerantní v tom smyslu, že se za každou cenu snaží vyhnout skutečným nebo jen domnělým zvláštnostem. Obojí tento postoj je evidentně spjat s procesem integrace starších izolovaných vesnických kolektivů do mnohem širšího okruhu.

Velmi zajímavá je staf P. Fridricha (Chicago), *Structural Implications of Russian Pronominal Use*, opřená o rozsáhlou excerpci klasické i sovětské ruské literatury. Propracovává se zde ještě detailněji než v starších obdobných pracích (ba snad až do pomyslné jemných distinkcí) užívání zdvořilostních zájmen a oslovení ve vývoji ruské společnosti. Jednotlivé jevy se přitom nezkoumají izolovaně, nýbrž vždy jako součást systému, jehož dílčí struktury záleží na souhrře řady hodnotících a situačních činitelů. Bylo by záhodno, aby se podobného studia, vycházejícího ovšem z bezprostředního výzkumu, ujal někdo i u nás. Zatím můžeme v obdobném oboru sociolingvistického studia odkázat jedině na nevydanou disertaci J. Jančáka o českém pozdravu.

A. F. Sjoeborg (Texas) posuzuje v článku *Socio-cultural and Linguistic Factors in the Development of Writing Systems for Preiterate Peoples* především na případě indiánských jazyků v Mexiku různou váhu soupeřících činitelů vnější kulturní a hlavně grafické tradice a proti tomu vlastních inherečních požadavků jazykového systému při sestavování nových abeced. V minulosti šlo zpravidla jen o mocensko-kulturní vlivy: arabské písmo se s islámem šířilo i do jazyků, jimiž vůbec nevychylovalo. Jak zdůraznila diskuse, i dnes působí tradice kolonizátorských jazyků např. v anglofonních a frankofonních zemích Afriky na vytváření nebo dotváření domácích grafických systémů velmi silně. Dodali bychom, že tradiční momenty působí neobyčejně houževnatě i proti provádění racionálních ortografických úprav

v Evropě (např. v Polsku a v SSSR).

Nevšední případ představuje důkladný rozbor sociálního a kulturního statusu jazyka guaraní v Paraguaji od J. P. Roný (Montevideo). O tomto zajímavém domorodém indiánském jazyku, který má v rozporu s vysokým prestižem nacionálního kulturního paládia zřejmě druhořadé postavení co do faktického úzu ve srovnání s paraguajskou španělštinou, vyšla předtím studie Mathiotové a Garvina, která status guaraní přecenila: opírala se totiž do značné míry o přímé hodnocení situace od autochtonních intelektuálů. Jenže ve skutečnosti je tu značný rozpor mezi intelektuálskou ideologicky motivovanou důvěrou v domácí kulturní jazyk a jeho naprostou funkcí nevspělostí, což se projevuje i tím, že ho právě tyto okruhy ovládají jen zcela nedostatečně (mezi prostým městským lidem nemá přitom guaraní ani zdaleka takový prestiž, ač by běžné kolokviální funkce mohl pro tyto vrstvy zastávat docela dobře). Konkrétně je situace demonstrována ukázkami z korespondenční ankety mezi paraguajskými intelektuály: na potřeby složitějšího odborného, natož vědeckého vyjadřování guaraní v dnešní podobě zdaleka nestačí. V závěru se diskusně vůči Mathiotové-Garvinovi zdůrazňuje trojí aspekt společenské reality: přesvědčení (belief), fakta a postoje (attitudes), z nichž poslední je třeba odhalovat studiem vztahu prvních dvou. Tento vzorec není po našem soudu korektní, obě základní řady dat nepředstavují přece elementární konstitutivní entity, nýbrž právě zase hodnoty relační. Jinak je ovšem stanovisko Ronovo, podle něhož je hlavním polem sociolinguistiky právě studium postojů vůči jazykové realitě, třeba kvitovat.

G. Kelley (Cornel University) analyzuje v článku *The Status of Hindhi as a Lingua Franca* na základě statistiky jednojazyčných i vícejazyčných mluvčích ze čtyř hlavních indických velkoměst vně hindského okruhu problémy nastolení hindštiny jako domorodého mezinárodního jazyka. Odpor vůči šíření hindštiny v této funkci projevují zvláště Tamilové v Madrase se starodávnou tradicí svého kulturního jazyka. Ale ani v Kalkátě s převládajícím bengálím, ani v Hajdarabádu s mírně nadpoloviční teluguštinou nezískává hindština nijak patrně půdu, a to ještě autor zvlášť nerozebral komplikace plynoucí z konkurence standardů hindí a urdu.

Snad nejzávažnější dosah ze statí tohoto okruhu má závěrečný návrh Ch. A. Ferguson a (Centrum pro aplikovanou lingvistiku), nazvaný *National Sociolinguistic Profile Formulas*. K tomu, aby se dala porovnávat kulturně jazykové situace v jednotlivých státech, navrhuje se vzorec vyjadřující hláskovými a číselnými symboly existenci a úlohu různých většinových, menšinových a speciálních jazyků v dané státní společnosti, aniž by se vyjadřovaly početní vztahy mezi jednotlivými z nich. Pro Španělsko, jazykově jistě nijak zvlášť komplikované, vypadá navržená formule takto: $5L = 2L_{maj} (So, Sg) + 1L_{min} (Vg) + 2L_{spec}$